

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
ГРАНАТИРКА Богдана Віталійовича
**«УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ
ЯК ПІДГРУНТЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ»,**
подано на здобуття наукового ступеня
доктора філософії
зі спеціальності 033 – філософія

Актуальність звернення до проблеми національної ідеї як підґрунтя суспільного розвитку України обумовлена, насамперед, значенням цього духовного феномену в умовах протистояння російській агресії. Тисячолітня мрія українців мати власну державу, перетворитися на повноцінну європейську націю була змістом національної ідеї, яка, схоже, нарешті отримала реалізацію після розпаду СРСР. Революція Гідності, народний опір окупації з боку РФ наочно продемонстрували світові, що українська нація відбулася, вона існує разом із власною демократичною державою та зрілим громадянським суспільством. Здавалося б, українська національна ідея у тому вигляді, як вона існувала протягом останніх століть, досягла своєї мети і має відійти в минуле. Втім, прагнення Кремля відродити імперію, вперте небажання визнати за українцями право на власну державність відродили старі, майже забуті ідеологеми XIX – XX століть, надавши національній ідеї «друге дихання». Саме цим, на наш погляд, обумовлюється своєчасність і соціальна затребуваність звернення дисертанта до визначення ролі української національної ідеї в житті соціуму.

Ще одним чинником, що актуалізує зазначену проблематику, є глобалізаційні процеси. В контексті глобальних змін та взаємозв'язків між країнами та культурами, українська національна ідея виступає як важливий

елемент, що визначає самобутність України в загальносвітовій сім'ї народів. Глобалізація відкриває нові можливості для обміну ідеями, культурним взаємодіям та співпраці. Українська національна ідея в цьому контексті стає платформою для сприйняття та взаєморозуміння між різними національностями та культурами, сприяючи розвитку толерантного та відкритого суспільства. Як складне і багатогранне явище, вона втілює в собі не лише історичні та культурні аспекти минувшини, але й здатна стимулювати та сприяти прогресивному руху нації у майбутнє.

Водночас не можна не бачити, що глобалізація ставить перед українською національною ідеєю також і виклики, оскільки при великому потоці інформації та культурних впливів важко зберігати та розвивати унікальну національну ідентичність. У ХХІ столітті людство увійшло в епоху «пост-», про що свідчать такі характеристики глобального суспільства як «постмодерне», «постіндустріальне», «постекономічне», «постнафтове», «постсекулярне», «постнаціональне» тощо. Тому в контексті глобалізації, українська національна ідея має бути не лише відкритою до інших культур, а й захищати й зберігати власну спадщину та цінності від надмірно швидких глобалізаційних впливів, що можуть набувати деструктивного характеру.

Соціально-філософський аспект проблематики української національної ідеї, до якого звертається Богдан Віталійович Гранатирко в своєму дослідженні, полягає, на його думку, у здатності національної ідеї сприяти об'єднанню людей навколо спільних цілей та ідеалів. Вона розкриває нові шляхи розвитку суспільства, спонукає до саморозвитку та творчості. Важливо враховувати, що українська національна ідея є динамічною концепцією, яка адаптується до змін у суспільстві та світових тенденцій, вона є як підґрунтям для формування та розвитку суспільства, сприяючи об'єднанню людей навколо спільних цінностей та ідеалів.

Дисертант чітко визначив об'єкт і предмет свого дисертаційного дослідження, конкретизуючи їх через його мету: «аналіз та визначення соціально-філософських аспектів української національної ідеї, розглянутої як

підґрунтя суспільного розвитку в кореляції з європейськими культурними цінностями» (с. 27). Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення наступних наукових завдань:

- вивчення й аналіз історико-культурної традиції розгляду концепту національної ідеї назагал і української національної ідеї зокрема;
- теоретико-філософський аналіз структури філософії української національної ідеї та її специфіки;
- розгляд кореляції філософії української національної ідеї та філософської традиції українського націоналізму;
- з'ясування специфіки української національної ідеї та українського національного міфу у контексті кореляції ідеології та філософії;
- з'ясування зв'язку суспільного розвитку та філософського осмислення соціальності з поняттями національної ідентичності та концептом національної ідеї;
- окреслення модусів впливу української національної ідеї на суспільний розвиток, становлення політичної модерної нації та ствердження національної ідентичності (с.27-28).

Виконання автором визначених завдань гармонійно вплітається у структуру дисертаційної роботи. Результати аналізу та порівнянь достатньо розкривають поставлені завдання. Ці результати представлено як у положеннях новизни, які винесені на захист, так і у висновках до розділів, які узагальнені у підсумкових висновках дисертації. Ці досягнення відповідають необхідним критеріям наукової новизни, зокрема важливим концептуальним положенням.

Автор також вдало обрав методологію дослідження, яка складається з елементів цивілізаційного, культурологічного, аксіологічного, синергетичного підходів. Серед методів наукового дослідження згадуються також методи історико-культурного, компаративного аналізу, феноменологічний, герменевтичний методи, елементи аналітичної методології дослідження філософського дискурсу та когнітивістики. На с.28-29 дисертації детально пояснюється – де саме і для чого використовувався той чи інший метод.

Дисертаційне дослідження «Українська національна ідея як підґрунтя суспільного розвитку: соціально-філософський аспект» має низку цікавих з точки зору вітчизняної філософії моментів, на яких варто зупинитися окремо.

У першому розділі, який має назву «Філософсько-теоретичні засади концепції національної ідеї» основна увага приділяється критичному огляду джерел за темою дослідження, визначенню основних напрямів дослідження, розкриттю змісту ключових понять та аналізу філософсько-теоретичних засад концепції національної ідеї. Важливо зазначити, що в цьому розділі виявлено різноманітність тлумачень філософських основ концепції національної ідеї, в залежності від соціокультурного, політично-ідеологічного та філософського підходу, школи чи дослідника. Це робить важким узагальнення чітких та однозначних структур. Головною проблемою є визначення та формалізація понять національної ідеї в контексті націоналізму. Розглядаються різні підходи до розуміння національної ідеї з позицій соціальної філософії, історії філософії, філософської антропології, соціології та політології. «У соціальному аспекті на рівні державо- та націєтворення національна ідея неявно обумовлює ці процеси навіть у зворотній залежності через свою відсутність чи несформованість» (с.54). Дисертант підкреслює суть впливу національної ідеї на процеси формування державності та національних спільнот. Навіть несформована національна ідея може мати значний вплив на державні та національні процеси. Це спонукає до роздумів про важливість розробки чітких, зрозумілих національних концепцій для сприяння розвитку та стабільності у суспільстві. Також відкриває проблематику відношення національних ідей до формування та еволюції суспільства, залучаючи увагу до їхнього потенційного впливу та вагомості у державотворчих процесах.

Зокрема, висвітлюється важливий зв'язок між філософемою національної ідеї та поняттями націоналізму й національної ідентичності. Автор вдало використовує герменевтичні методи для розкриття складнощів у розумінні концепцій, таких як національна ідея. Його вдалий аналіз «парадоксу джмеля» у контексті України, (с.46) спираючись на вислів посла Великої Британії,

демонструє не лише розуміння складних суспільних явищ, а й уміння за допомогою метафор і символів розкрити глибинні аспекти цих понять. Автор аргументує, як герменевтичний підхід дозволяє виявити глибинні рівні значень та відтінків, що часто залишаються непоміченими у загальних дефініціях. Це дозволяє відчувати не лише складність самої теми, а й важливість розуміння в контексті герменевтики та мовних кодів.

Дисертант також звертає увагу на зв'язок національної ідеї з соціальною міфологією, колективною уявою та ідеологією та розглядає різні підходи до розуміння національної ідеї, що апелюють до символічного та наративного потенціалу мови і мовлення, що створює дискурс національної ідеї у численних варіантах. Крім того, зазначається, що національна ідея має великий потенціал для формування індивідуальної та колективної свідомості, тому одноаспектні визначення та тенденційні тлумачення ускладнюють розгляд цієї ідеї як філософської. Відзначається системотворчий потенціал національної ідеї через аналітично-дискурсивний підхід, ураховуючи вербальні та символічні форми творення, фіксації та розповсюдження смислів у мовних практиках та комунікаційних структурах.

У другому розділі «Українська національна ідея в історико-філософській традиції та її сучасні інтерпретації» аналізуються особливості історико-філософської традиції вивчення феномену національної ідеї та розглядаються сучасні інтерпретації цього поняття. Дослідження починається з аналізу традиційного підходу до національної ідеї через розгляд її через призму націоналізму, визначаючи її як усвідомлений вибір власної ідентичності та культурної приналежності, що визначає соціокультурні та політично-ідеологічні настанови.

Особлива увага приділяється сучасним тенденціям інтерпретацій української національної ідеї як політичної стратегії майбутнього та спільного соціального проєкту нації. Дисертант вказує на необхідність не лише репродукції традиційних цінностей, а й на створення нових, що буде передумовою розвитку громадянського суспільства.

Розглядаються різні підходи до національної ідеї, відмічається дискурсивно-синестетичний характер, який об'єднує суб'єктивно-об'єктивну природу свідомості та модуси концептуалізації смислів. Цікавим є твердження про те, що «...національна ідея експлікується в дискурсивних і мовленнєвих практиках, причому під дискурсивними ми маємо на увазі переважно такі, які мають текстуальне оформлення, чітку граматичну і значеннєву, а отже, смислову структури...». (с.96). Автор підкреслює різницю між дискурсивними і мовленнєвими практиками у відображенні національної ідеї та вказує на те, що національна ідея есплікується через два різних аспекти: дискурсивні практики, які мають чітку текстуальну, граматичну та значеннєву структуру, та мовленнєві практики, які виникають і зникають у повсякденному використанні мови для комунікації. Варто відзначити цю думку як важливий аспект у розумінні та вираженні національної ідеї через її взаємодію з текстовими та усними мовними формами. Сучасний стан осмислення української національної ідеї в контексті дослідження відображається як етап формування нових візій, визначених як реакція на академічні пошуки та геополітичні виклики. Акцентується увага на розумінні української національної ідеї як складної системи, що включає політичні, культурні та філософські компоненти. Дисертант прагне виявити роль цього поняття у формуванні філософських настанов, ціннісних орієнтацій та мотиваційних структур як на рівні особистості, так і на рівні соціальної групи.

У третьому розділі «Національна ідея як підстава формування національної ідентичності та суспільного розвитку» проводиться глибокий аналіз, зосереджений на вивченні зв'язку між національною ідеєю, національною ідентичністю та їхньою взаємодією у суспільному розвитку. Дисертант пропонує різні погляди на концепції національної ідентичності, звертаючи увагу на екзистенційний, комунікативний та символічний аспекти виявлення ідентичності. Наприклад, вказується на те, що національна ідентичність переживається на екзистенційному рівні, тоді як національна ідея більше передбачає розуміння та усвідомлення (с 128). Також, робиться акцент

на важливості комунікативного та дискурсивного аспектів формування ідентичності через сприйняття національної ідеї у соціальній комунікації. (с.129).

Дисертант пропонує розглядати національну ідею як відкриту смислову систему, здатну до трансформації та освоєння нових смислів у контексті глобалізаційних процесів. Такий підхід дозволяє розуміти, що глобалізація не анулює національні ідеї та ідентичності, але, навпаки, сприяє її кристалізації та формуванню нових поведінкових моделей. Додатково, вказується на важливість врахування та розвиток модулів динамічної структури національної ідеї, зокрема дискурсивно-символічного модуля (с.161-162), що відображає концептуалізацію глобалізації у складі національної ідеї.

У четвертому розділі, який має назву «Українська національна ідея у контексті суспільного розвитку та соціокультурної динаміки», досліджується вплив української національної ідеї на суспільний розвиток та соціокультурну динаміку. Розглядаються різні аспекти цього впливу, включаючи роль ідеї у формуванні уявлень про ідеальну національну державу, громадянське суспільство та спільні цінності. Вказується, що українська національна ідея виражає глибинні генеративні структури мови та свідомості і дозволяє формалізувати та осмислити форми людської соціальності. Вона впливає на індивідуальні та колективні уявлення про ідеальну державу та громадянське суспільство, формуючи їх на основі спільних цінностей та уявлень про майбутнє. Дисертант відзначає, що громадянське суспільство, яке підтримує високий рівень національної самосвідомості, менш вразливе до політичних конфліктів та глобальних загроз, оскільки експлікована національна ідея сприяє його стабільності (с. 191). Також розглядається роль національної ідеї у формуванні соціальної думки та її вияв у різних типах дискурсу. Вказується на те, що ця ідея впливає на формування соціальної інформації та зміст соціальної комунікації, виражаючи різні характеристики судження та трансформуючись у процесі взаємодії з суспільством (с. 211). Українська національна ідея є ключовим чинником у створенні та розвитку громадянського суспільства,

сприяючи побудові горизонтальних взаємодій та соціально-політичного активізму (с.212). Відтак, українська національна ідея виступає як константа з динамічним змістом, що впливає на розвиток суспільства під час періодів трансформації, та зумовлює його структурну стійкість та обмін інформацією з середовищем через дискурсивно-символічний шлях.

Завершуючи ухвальну частину відгуку констатуємо, що оформлення дисертаційної роботи відповідає вимогам щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Разом з тим, хотілося б висловити декілька зауважень та порад, які можуть стати предметом обговорення під час захисту.

По-перше, у третьому розділі дисертації розкрито багато цікавих і значущих аспектів розвитку національної ідеї. Однак, мені здається, що є потреба більш детально розглянути саме ті аспекти культурної взаємодії, які мають найбільший вплив на формування національної ідентичності у сучасному світі.

По-друге, автором пише про динамічний аспект національної ідеї, використовуючи поняття «трансформація» і навіть наводить в списку літератури статтю директора Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України Анатолія Єрмоленка «Ціннісні зміни етносу як чинник творення модерної ідентичності української нації» в збірці «Трансформація української національної ідеї» під редакцією Олеся Доній (К. : Наш формат, 2019. 464 с.). Ця збірка завершувала великий грантовий проєкт, в якому взяли участь провідні українські філософи, історики, соціологи, культурологи, релігієзнавці тощо. Програмна стаття Олеся Донія містила перелік етапів трансформації української національної ідеї: романтичний, захисний, наступальний та конкурентний. Під кожний з цих етапів був підібраний базовий текст з формулюванням принципів національної ідеї. Продовження цієї концепції отримало в колективній монографії «Українська мрія. 25 сходинок до суспільного щастя», що вийшла вже після початку повномасштабного російсько-втогнення. Вважаю, що залучення матеріалів цього дослідницького

проекту значно б збагатило зміст дисертації Б.В. Гранатирка і вплинуло б на авторські висновки.

По-третє, розглядаючи глобалізаційні аспекти розвитку української національної ідеї автор залишає поза увагою той величезний зсув суспільної свідомості як в Україні, так і поза її кордонами, що була викликаний російсько-українською війною. Українська національна ідея виконує, насамперед, мобілізаційну функцію, консолідує світове українство навколо опору окупації, сприяє лобіюванню інтересів України в країнах Заходу. В сучасних умовах національна ідея дозволяє сформувати образ України, якою вона має стати після перемоги.

Висловлені зауваження і побажання не перекреслюють беззаперечних досягнень дисертанта, окреслюючи перспективи продовження означеного дослідження.

В цілому ж дисертація «Українська національна ідея як підґрунтя суспільного розвитку: соціально-філософський аспект» є оригінальним, розгорнутим, аргументованим і завершеним науковим дослідженням, а її автор – Богдан Віталійович Гранатирко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 – філософія.

Опонент:

доктор філософських наук, професор

завідувач відділу історичних пам'яток та культурної спадщини

Науково-дослідного інституту українознавства

Міністерства освіти і науки України

Р.О. Додонов

Підпис Р.О. Додонova підтверджую

Директор НДІУ

доктор філософії, професор

В.Г. Чернець